

Toen Broekx nog leraar was aan het Sint-Jozefscollege te Hasselt, bestudeerde hij samen met leerlingen en oud-leerlingen de theorieën van de Nederlandse priesters A. Ariëns (1860-1928) en J. D. C. Aengenent (1873-1935) over coöperatieve en standsorganisatie. Later werd hij bevriend met monseigneur Poels, de 'Broekx' van Nederlands-Limburg. Ook de Luikse christen-democratische school heeft hem sterk beïnvloed. Zijn contacten met J. Laminne, sedert 1914 vicaris-generaal van het bisdom Luik en met de jezuïetenpater A. Vermeersch (1858-1936), hoogleraar aan het Theologicum van zijn orde te Leuven, hebben sterk de lijn bepaald die Broekx in Limburg heeft gevolgd.

In 1984 nam A. C. W. Limburg het initiatief voor deze publikatie, waarin het zijn geschiedenis en die van zijn stichter wilde vastleggen. De organisatie kan tevreden zijn met het werk van de jonge historicus Vints. Afgezien van hier en daar een taal- of stijlfoutje, brengt de auteur een vlot geschreven verhaal. Het enige wat mij heeft gestoord is het te veelvuldig gebruik van citaten, zeker wanneer er een hele pagina mee aaneengebreid wordt. Daardoor stukt het ritme, vooral wanneer het Nederlands van de citaten dicht in de buurt komt van wat Jeroen Brouwers ooit het Vlaamse sprokeltaaltje heeft genoemd.

Zonder ook maar enigszins afbreuk te willen doen aan de persoonlijke verdienste van de auteur, kan men stellen dat hij voor deze studie veel te danken heeft aan de instelling waar hij werkzaam is. Een belangrijk deel van de archieven die hij raadpleegde, wordt in het Kadoc zorgvuldig bewaard. Wat handig dat de bibliografische verwijzingen ernaar in de noten nog onderaan de bladzijden zelf te vinden zijn! Vints kon bovendien steunen op enkele recente degelijke wetenschappelijke publikaties over de christelijke arbeidersbeweging in het algemeen. De auteurs ervan kennen eveneens de weg naar het Kadoc. Dit soort *teamwork* biedt een grotere garantie op een goed wetenschappelijk boek dan de studie van een solitaire promovendus of een amateur-historicus, die alleen op een plaatselijke geschiedkundige/heemkundige kring kan terugvallen.

Het degelijk ingebonden boek werd ruim voorzien van sprekende en functionele foto's, tekeningen, karikaturen, affiches, advertenties, aankondigingen, pamfletten enz. Het eindigt met een uitvoerige bibliografie en indices van persoonsnamen, plaatsnamen, periodieken en corporaties. Is een Klein (Groot) seminarie ook een corporatie? Besluitend ben ik van mening dat dit boek voor zijn geld degelijke wetenschappelijke waar biedt, die bovendien prettig is verpakt.

M. B. Hanson

J. Huizinga, *Briefwisseling, I, 1894-1924*, L. Hansen, W. E. Krul, A. van der Lem, ed. (S. 1.: Veen-Tjeenk Willink, 1989, 550 blz., ISBN 90 218 3693 9).

De bezorgers van deze uitgave hebben meer dan 3.000 brieven van en aan Huizinga achterhaald. Misschien levert de speurtocht in de voormalige DDR naar de brieven die hij aan zijn vriend André Jolles schreef nog iets op. Zo niet, dan moet men het doen met deze ruïne van een briefwisseling, die wel erg veel te raden laat, maar waaruit Huizinga toch naar voren treedt op een frisse, ja aardse manier. En daaraan hadden wij misschien juist behoefte in een tijd waarin hij weer tot de ongenaakbare maar ook wat onpersoonlijke maatstaf dreigt te worden van de geschiedschrijving in ons land.

Dit eerste deel bevat 569 brieven, waarvan er slechts enkele zijn ingekort. Gekozen is voor brieven met een persoonlijk karakter. De indruk is dat die keuze met zorg en goede smaak is gedaan. De grote lacune bestaat hierin, dat van de 247 brieven gewisseld tussen Huizinga en zijn

belangrijkste correspondenten, de Roland Holsten en Jolles, er maar twee van Huizinga's hand zijn. Toch klinkt zijn stem—en dat komt door de continuïteit en de vriendschappelijke toon van deze brieven — er meer dan eens duidelijk in door, zoals in 1920 toen Henriëtte Roland Holst hem schreef: '... want hoe zou je anders kunnen schrijven dat je gedachten en je dromen als scherven om je heen liggen'(313)? Direct komt hij vooral aan het woord in de brieven aan P. S. Allen, de Erasmus-specialist uit Oxford, met wie hij hartelijke, collegiale betrekkingen onderhield, aan zijn broers Dirk en Jacob, aan Colenbrander en Pirenne, Jan Romein en Jan Veth. Ze hebben vaak iets incidentieels en zakelijks, maar geven ook steeds weer een goed inzicht in zijn leefwijze, zijn reizen, allerlei nevenactiviteiten zoals het redacteurschap van de *Gids* (waarover met behulp van het *Gids*-archief echter nog heel wat meer te zeggen is), de ontstaansgeschiedenis van zijn boeken, en, tenslotte, zijn opvattingen over de cultuur van zijn tijd.

Ten aanzien van dit laatste punt trekken de bezorgers in hun woord vooraf een conclusie, die mij aanvechtbaar lijkt. Zij zien Huizinga als iemand, die, aanvankelijk, ook in eigen ogen, 'modern en vooruitstrevend', vanaf omstreeks 1920 'conservatief' werd en zelfs resoluut 'anti-modernist'. Als psychologische uitspraken zijn deze kwalificaties niet onjuist, maar men kan betwijfelen of 'progressiviteit' echt nog als een zinvolle maatstaf is te hanteren bij de beoordeling van iemands historische betekenis. In Huizinga's anti-modernisme is immers ook zijn anti-nazisme, in zijn 'conservatisme' zijn 'degelijk liberalisme' (7) begrepen. Van meer belang, dunkt mij, is zijn—de bezorgers wijzen daar ook op—hechten aan 'direct contact' met 'het onmiddellijke kleine leven', dat de vorm kon aannemen van wat onze tijd 'solidariteit' noemt. In 1916 noemde hij, in een brief aan Colenbrander, de taal 'het altijd slijtende, altijd weer nieuw zichzelf repareerende en volmakende, toch altijd onvolmaakte (werk)-tuig, waarmee de arme zwoegende en altijd dwalende menschheid elkaar door den blinden mist van hun waan hun gebrekkige begrippen tracht toe te schreeuwen' (192). Aan die rauwheid nam hij zelf deel. Aan Pirenne beschreef hij in 1917 zijn eigen werk als altijd neigende naar het ietwat wilde (*un peu sauvage*), en enige maanden later raadde hij af de halle van leper te herbouwen, 'alsof het kwaad tenslotte nog viel goed te maken' (208, 215).

Die onmiddellijkheid, die 'frischheid', wilde hij behouden. Een bezoek aan Jolles hielp daarbij, zoals in 1906, maar, schreef hij aan Colenbrander aansluitend op zijn verslag van die reis: 'Ik denk soms wel,... dat de vervoeringen van vroeger niet meer terug te krijgen zullen zijn. Tenzij dat een sterk besef, dat het daar zonder niet gaat, dat kan verhoeden' (81). Dit besef is een van de constanten in deze briefwisseling. 'Och, het doet er zoo weinig toe, wat de stof is', schreef hij in 1918 aan Dirk Coster, 'als er maar wat geest ingaat' (222). Als die geest er was, dan was er ook het contact met het directe, aardse leven.

Van zijn verzet tegen de scheiding tussen stof en geest, tussen kunst en historie (354-355,384), tegen 'het papier' ('ik lees geen rapporten die langer zijn dan één bladzijde', 385), dat hem af wilde houden van zijn voortdurend zoeken naar een evenwicht van die uitersten, getuigen tal van brieven. Datzelfde geldt voor zijn afwijzing van de communistische ideologie van Henriëtte Roland Holst, waarvan hij haar schreef dat het naar zijn mening vergeten zou worden en verloren gaan als ideaal (391). Toch had hij 'een even vast gevoel van veiligheid en vertrouwen uit een transcendentiaal beginselalsof hij het omschrevenste geloof bezat' (aan Gerard Brom, 250). Maar het was niet omschreven: 'ik heb er geen woorden voor' (aan dezelfde, 430). Het was een ethisch-esthetisch richtpunt dat buiten de geschiedenis lag, maar dat hem steeds weer voerde tot de werkelijkheid van zijn eigen tijd: toen de Verenigde Staten zich mengden in de grote Europese oorlog, begon hij colleges over Amerika en schreef erover; toen het Osmaanse Rijk

uiteenviel en de nieuwe Arabische staten zich aandienden, doceerde hij over de Islam (1923/1924). Eerder, als privaat-docent in Amsterdam, had hij zijn colleges in de eerste plaats gebruikt om te waarschuwen tegen de verwarringen van de toen zo oprukkende theosofie en ook later zou hij zich steeds rekenschap geven van de schaduwen en de schennis onmiddellijk om zich heen.

Het is een houding die noch modern, noch conservatief is. Het anti-ideologische, het tegen alle taal- en ideeënverontreiniging gerichte van zijn maatschappelijke en academische activiteit kondigt in zekere zin het 'postmoderne' aan. Huizinga onderscheidde eerder dan de meesten de 'kwade sappen van het moderne leven' — al zal ook nu nog niet iedereen Marsmans werk als een door deze sappen gevoed 'puistje' aanmerken (437)?

Bij de bespreking van een uitgave als deze, dient de bespreker ook op details te letten. In dat opzicht lijkt er mij heel weinig kritiek op haar plaats. Op pagina 16 staat de naam van mevr. 't Hart-van den Muyzenberg incompleet vermeld (het *van den* ontbreekt). Op pagina 279 (noot 1) staat 1919 in plaats van 1920. Bozen is Bolzano, niet Bolsano (308). En had brief 515 niet zes bladzijden eerder moeten worden afgedrukt?

Dit is een uitgave van grote betekenis, ook typografisch een lust voor het oog en geheel in de vertrouwde Tjeenk Willink/Huizinga stijl. Maar ook na de verschijning van het derde en laatste deel in het najaar van 1991 (deel II verscheen in november 1990), en na de recente dissertatie van W. E. Krul, ligt er nog veel onuitgegeven materiaal in het Huizinga-archief (vooral de niet-gepubliceerde manuscripten en collegedictaten), dat de aandacht verdient. Deze uitgave bevestigt de 'frischheid' van die archivalia.

D. H. A. Kolff

Joh. de Vries, *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank, V, De Nederlandsche Bank van 1914 tot 1948. Visserings tijdvak 1914-1931* (NIBE bankhistorische reeks VII; Amsterdam: Nederlands instituut voor het bank- en effectenbedrijf, 1989, 550 blz., ISBN 90 72122 24 0).

Hedendaagse bankgeschiedenis, en de financiële geschiedenis van die periode in het algemeen, is in Nederland geen druk beoefend genre: vooral de onderzoeker die de twintigste eeuw bestudeert, moet hoofdzakelijk terugvallen op bronnen en geschriften van tijdgenoten en kan slechts enkele recente historische studies ter hand nemen. Door de hier besproken omvangrijke nieuwe publikatie van Johan de Vries wordt die ongelukkige balans weer beter in evenwicht gebracht. Het boek dient zich aan als het vervolg op de bekende *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank* van A. M. de Jong, die echter afsloot aan de vooravond van de eerste wereldoorlog en bijgevolg de daarop volgende (bijzonder bewogen maar ook interessante) ontwikkelingsperiode van de Nederlandse economie buiten beschouwing liet.

Joh. de Vries' voortzetting van dit standaardwerk heeft verscheidene uitzonderlijke verdiensten. Vanuit internationaal perspectief vulde de auteur een belangrijke lacune op. Voor de tussenoerlogse periode hadden andere centrale banken reeds vroeger hun geschiedschrijver gevonden (bijvoorbeeld Sayers voor de Bank of England, Van der Wee voor de Nationale Bank van België, enz.). Nu kan ook de rol van de Nederlandse centrale bank in de internationale financiële geschiedenis van de jaren twintig gesitueerd worden. De Vries' uitgebreide analyse van de internationale actie van de Nederlandsche Bank is, zeker voor een niet-Nederlander als ondergetekende recensent, het meest boeiende gedeelte van het boek. De Bank — vooral in de persoon van haar voorzitter, G. Vissering — was een belangrijke actor in de naoorlogse financieel-economische reconstructie van Europa, in het herstel van de gouden standaard, in de